

HALİL İNALCIK

TARİHE
DÜŞÜLEN
NOTLAR

CİLT I
KONUŞMALAR
1947-2014

TARİHE DÜŞÜLEN NOTLAR

Konuşmalar

1947-2014

Cilt I

Halil İnalçık

YAYINA HAZIRLAYAN

Ali Işık

TİMAŞ YAYINLARI | 3794

Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 73

PROJE EDITÖRÜ

Adem Koçal

EDITÖR

Zeynep Berktaş & Ümran Tüzün

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

6 BASKI

Eylül 2019, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-08-1944-1

9 786050 819441

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No:5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT

Sistem Matbaacılık

Sertifika No: 16086

Adres:Yılanlı Ayazma Sok. No:8 Davutpaşa-
Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 482 11 01

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
1 / Tarih Enstitüsü'nün Orta Anadolu Gezisi Raporu.....	9
2 / V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi.....	23
3 / Türkiye ve Japonya'nın Siyasi Modernleşmesi.....	35
4 / Kıbrıs Tarihinin Ana Meseleleri.....	39
5 / Osmanlı Arşivlerinin Türkiye ve Milletlerarası Önemi.....	46
6 / Millî Kültür ve Küreselleşme.....	52
7 / Türk Milleti ve Tarih.....	56
8 / Tarih ve Akademi.....	59
9 / Osmanlı Tarihi Üzerine.....	79
10 / Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ödül Töreni.....	84
11 / Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın Vârisleriyiz.....	85
12 / Tarih ve Politika.....	88
13 / Sakarya Zaferi'nin 85. Yılı.....	94
14 / 16. Türk Tarih Kongresi.....	98
15 / Geçmişten Günümüze Ülkemizde ve Dünyada İstatistik.....	102
16 / I. Milletler Arası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi.....	108
17 / Boğazlar ve İstanbul.....	113
18 / Uluslararası Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Üçgeninde Türkiye'nin Politik ve Kültürel Perspektifleri.....	125
19 / Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır.....	134
20 / Yalova'daki Osman Gâzi Anıtı.....	138
21 / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.....	140
22 / İdil-Ural Tarihi.....	147

23 / Fatih Sultan Mehmed ve Anadolu	153
24 / Akdeniz Uygarlıkları Enstitüsü'nün Kuruluşu	159
25 / Akdeniz Üniversitesi Kongresi	161
26 / İslam Hukuku ve Devlet	165
27 / Bursa Araştırmaları	173
28 / Tarih Boyunca Çağdaşlaşma	177
29 / Avrasya Türk Denizcilik Tarihi	180
30 / Opening Address of The President Halil İnalçık	185
31 / Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Fahri Doktora Unvanı	187
32 / Osmanlılarda Vakıf ve Vakfiye	193
33 / Jeostratejik Konum, Uluslararası İlişkiler	196
34 / <i>Bursa Araştırmaları</i> Kitabı	207
35 / Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi	214
36 / Osmanlı Devleti ve Lehistan Krallığı	220
37 / "Şeyh'in Kerameti Kendinden Menkul" Bir Biyografi	221
38 / Halil İnalçık ve Konuştuğu Büyük Şahsiyetler	247
39 / 600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri	254
40 / Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere	259
41 / Osmanlı Düşünce Tarihinde Dönüm Noktası	262
42 / Büyük Kaybımız Talât Sait Halman	265
43 / Türk Aydınlanma Çağı	268
44 / Arşiv Belgeleri Işığında "Osmanlı ve Avrupa"	284
45 / Osmanlı'da İktisadi Sosyal Hayat	288
46 / İslam ve Modernleşme	291
Halil İnalçık'ın Talât Sait Halman Tarafından Toplanan Bazı Şiirleri	299
Prof. Dr. Halil İnalçık Hakkında Meslektaş ve Öğrencilerinin Düşünceleri	305
Halil İnalçık'la İlgili Dökümanlar	310
Dizin	317

TARİH ENSTİTÜSÜ'NÜN ORTA ANADOLU GEZİSİ RAPORU*

Tarih bölümü bu yaz, inceleme gezisini Orta Anadolu'da yapmaya karar verdi. Başlı başına coğrafi bir bölge olan Orta Anadolu büyük siyasi ve kültürel hareketlere beşik olması dolayısıyla tarihçi için hususi bir ilgi taşımaktadır. Merkezi kurak yaylanın kenardaki dağlık bölgelerle bulunduğu yerlerde bir sıra mühim şehirler görülür. Bu şehirler (başlıcaları şimal kenarında Ankara-Kayseri-Sivas, cenup kenarında Akşehir-Konya-Karaman-Niğde) Anadolu'ya doğudan veya batıdan gelen muhaceretlerin ve ticaret kervanlarının geçtiği iki ana tarihî yol üzerinde durak noktalarını teşkil ederler. Bu merkezî yollar bölgesine hâkim olmak bütün Anadolu'da hâkimiyet kurmak için hayati bir ehemmiyettir. Onun için Anadolu'da yerleşmiş devletlerin bu bölgeye hususi bir önem verdiklerini ve buranın mühim bir siyaset ve kültür merkezi haline geldiğini görüyoruz. Bunun en parlak misalleri İlk Çağ'da Eti Devleti, Orta Çağ'da Anadolu Selçuklu sultanlığıdır. Gerçekten bugün bu bölgede hâlâ ayakta duran en büyük kültür eserleri bu Türk devletine aittir. Gezimizin başlıca maksadı bu âbideleri yakından görmektir. Diğer taraftan Etilerden beri Anadolu'da hâkimiyet kurmuş muhtelif devletlere ait birçok orijinal eserleri tanıyacaktık. Gezi süresi 15 gün gibi kısa bir müddet olduğundan ancak yol üzerinde en mühim merkezlerde, yani Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerinde kalınması kararlaştı (fakat seyahatimizi Sivas'a kadar uzatmak mümkün olmadı). Geziye çıkmadan önce bazı talebelere bu şehirlerin tarihi üzerinde hususi vazifeler de verilmiş bulunuyordu:

Ankara'dan, Prof. Dr. B. Sıtkı Baykal'ın başkanlığında, Doç. Dr. H. Demircioğlu ve Doç. Dr. H. İnalçık'ın iştirakiyle 23 Haziran'da 25 kişilik bir kafile halinde ayrıldık. Trenimiz göz alabildiğine uzayan Orta Anadolu stepini bir gün bir gece dolaştıktan sonra bizi, uzakta, boz ve çorak manzara içinde yemyeşil bir vaha halinde görünen tarihî şehre getirdi. Konya'ya 8 km kala, yolun sağ

* Bu rapor 1947'de hazırlanmıştır.

tarafında çıplak bir arazi üzerinde büyük bir kervansaray görünüyordu. Herhalde ortasındaki yüksek kısmı sebebiyle “Horozlu Han” denilen bu yapı, dış duvarları çok harap görünmekle beraber umumi hatlarıyla uzaktan, güneşin göz kamaştırıcı ışığı altında heybetli bir âbide tesiri uyandırıyor. Yeşillikler arasında düzlüğe yayılmış muazzam bir şehir manzarası arz eden Konya, evlerin üstünde yer yer sivrilen türbelerin konik çatılarıyla ilk giren üzerinde hususi bir intiba yaratmaktadır.

Konya’daki ilk günümüz müzede geçti. Konya Müzesi ve civarı, şehirde tarihî eserlerin toplanmış olduğu kesafet noktalarından birini teşkil etmektedir. 1927’de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Türbesi ve dergâhında kurulmuş olan Konya Müzesi, çok çeşitli ve zengin malzeme ihtiva etmektedir. Dilimli konik çatısı ve yine dilimli üstüvani gövdesiyle tipik bir Selçuk yapısı olan türbe, muhtelif zamanlarda tamir görmüştür. II. Bayezid-ı Velî devrinde esaslı bir tamir gördüğü güneydeki pencere altındaki bir kitabeden anlaşılıyor.¹ Bununla beraber eser, umumi mimari hususiyetlerini saklamış hatta içinde kısmen Selçuk çinileri ve yazıları da korunabilmiştir. Şehrin üzerinde, Konya Ovası’nın uzak mesafelerinden yeşil çinileri ve ahenkdar görünüşüyle nazarları çeken türbe, Mevlânâ’nın asırlarca kalpleri titreten aşk ve cezbesinin mihrakı haline gelmiştir. Orada her devrin hatırası yer almış, Mısır, İran hükümdarlarının kıymetli hediyeleri toplanmış fakat bilhassa Osmanlılar onu muhabbet ve ihtimamlarıyla çevirmişlerdir. Türbenin etrafında muhtelif yapılardan şimal tarafındaki, “Post Kubbesi” II. Bayezid, “Semahane” ile mescit Kanunî Sultan Süleyman devrinde inşa edilmiştir. Doğrudan doğruya türbe ile birleşen bu kısımlarda bugün halı, çini, silah, teclid ve tezhib eserleri teşhir olunmaktadır. Türbenin cenup tarafında asil bir güzelliğe sahip Osmanlı türbeleri (Hüseyin Paşa Türbesi H. 918, Murad Paşa Kızı Türbesi 944, Sinan Paşa Türbesi 922, Hurrem Paşa Türbesi 934, Mehmed Bey Türbesi 941) avlunun etrafında H. 992 yılında tamir gören Mevlevî dervişlerine mahsus hücreler; ortada Yavuz Selim tarafından H. 918’de yaptırılmış şadırvan Osmanlı devrinde Mevlânâ merkadine gösterilen bu sevginin ayaktaki şahitleridir. Mevlânâ merkadine vakfedilmiş ve camekânlarda teşhir olunan yazmalar arasında bilhassa harekeli Türkçe tercemeleriyle beş adet eski Kur’ân-ı Kerim, Mevlânâ’nın ölümünden beş sene sonra yazılmış bir *Mesnevi*, H. 770 tarihli *Divân-ı Kebir*’i, H. 793 tarihli *Sultan Veled Divânı*, Fuzûlî’nin *Hadikatü’s-Süeda’sı*, muhtelif *Mesnevi* şerhleri, büyük İran şairlerinin divânları, Ahmedî’nin 864 tarihli bir *İskendernâme* nü-

1 Türbenin tarihi hakkında Şahabettin Uzluoğlu’nun Konya Halkevi neşriyatı arasında çıkan eseri mühimdir. Yine onun “Türk Mimarisinde Mevlânâ Türbesi ve Onun Mimari Değeri”, *Konya Halkevi Dergisi*, Mevlânâ Özel Sayısı 1943, s. 144-147.

hası dikkati çekmektedir.² Bunlar teclid, tezhib ve hat sanatları bakımından da fevkalade değerli örneklerdir. Burada ayrıca levhalar üzerinde en meşhur Osmanlı hattatlarının yazılarını buluyoruz. Diğer eşyalar arasında bilhassa Mısır Memlûk sultanlarının gönderdikleri, üzerinde sultanın nakşedilmiş unvanlarını havi kıymetli cam kandiller; Ebu Said Bahadır Han'ın gönderdiği ve üzerinde kitabe bulunan altın ve gümüş işlemeli tunçtan büyük kapaklı tas; H. 672 tarihli ağaçtan oymalı sanduka; yine Selçuklu devrine ait ağaçtan oymalı rahleler, kitabeleri muhtevi çok kıymetli halılar, çiniler, kumaşlar vardır. İslam âleminin dört bir tarafından büyük Türk mutasavvıfının mezarına gönderilen bu harikulâde sanat eserleri, İslam sanat tarihi üzerinde uğraşanlar için çok kıymetli bir koleksiyon teşkil etmektedir. Diğer taraftan burada, Türk kültür tarihinde olduğu kadar içtimai hayatında birinci derecede rol oynamış olan Mevlevî tarikatının tarihine ait muhtelif mahiyette pek mühim malzeme toplanmış bulunmaktadır.³ Konya Müzesi'nin koynunda sakladığı tarihî servetler arasında bilhassa muntazam bir şekilde ciltlenmiş ve tasnif edilmiş olan şer'iyeye sicil defterlerini zikretmeliyiz. Müzeler Umum Müdürlüğü'nün, Osmanlı tarihinin bu mühim kaynaklarını, Ankara, Bursa, Kastamonu, Manisa, Konya gibi belli başlı merkezlerde müzelerin dikkat ve ihtimamı altına almakla cidden hayırlı bir iş yapmış olduğuna bir kere daha şahit olduk.

Ertesi gün (25-6-1947) sabahleyin, Konya'nın kültür ocağı Halkevi'ni ziyaret ettik. Halkevi'nin değerli başkanı Şahabettin Uzluoğlu bizi nezaketle karşılayarak tarih kolunun çalışmaları ve yayınları üzerinde izahlar vermek lütfunda bulundu. Ancak yayımlanmış bu mühim eserlerin hepsini Ankara kitabevlerinde bulamadığımızı esefle kaydetmeliyiz. Halkevi, Anadolu'nun bu eski ve zengin kültür merkezine layık yayınlarda bulunmak için imkânları dâhilinde cidden gayret sarf ediyor.

Aynı gün Sahib Ata Camii, Sırçalı Medrese, Hasbey Dârülhuffazı, Dârülhadis (İnce minare), Karatay Medresesi, Alâaddin Köşkü harabesi, Alâaddin Camii gezildi. Bu eserlerden ilk üçü şehrin çarşı kısmının ötesinde düzlükte, son dördü şehrin ortasında yükselen hisar tepesi üzerindedir. Bunlar Konya'da Selçuklulara ait kaybolmuş birçok eserlerden bugüne kadar ayakta kalmış olanlarının başlıcalarıdır. Yakın bir geçmişte, 100 sene kadar önce L. de Laborde (1826), Ch. Texier (1833-37), Moltke (1838) gibi Avrupalı seyyahların tespit ettiği bazı eserlerin bugün ortadan kalkmış olması, bize daha ikinci bir yüz sene geçmeden bütün bu eserleri tamamıyla kaybedebileceğimizi ciddi olarak düşündürmelidir. Dârülhadisin ve diğer bazı yapıların içerisine

2 Bu eserlerin tam bir listesi için: Mehmed Yusuf, *Konya Âsarı Atika Müzesi Rehberi*, İstanbul 1930, s. 31-55.

3 Bkz. Aynı eser.

iskeleler kurulmuş, onarma işlerine girişilmiş olduğunu sevinerek gördük. Müzeler Umum Müdürlüğü'nce sistemli ve esaslı bir onarma için hazırlanan planın tatbik sahasına geçmesi acil bir zaruret olarak görünmektedir. Mesela, Alâaddin Camii'ni gezerken şark cephesindeki duvarın çatlamış ve yıkılmak tehlikesinde bulunduğunu müşahede ettik. Türk-Selçuklu sanatının bu şaheserlerini en değerli bir tarihî-millî varlığımız gibi korumak mecburiyetinde olduğumuzu söylemeye hacet yoktur.

Kitabesine nazaran Karamanoğulları'ndan Mehmed Bey tarafından H. 814 tarihinde yaptırılmış olan Hasbey Dârü'l-huffâzı⁴ üzerindeki arabesklerle süslü mermer levhaların büyük bir kısmı sökülmüş, sıra mimari hatlarını koruyan asıl yapının çökmesine gelmiştir. Kezâ bilindiği üzere, Karatay Medresesi'nin eşsiz çinilerinin de büyük bir kısmı çalınmıştır. Meydana yol açmak bahanesiyle eşsiz kıymette tarihî eserlerimizin kazma altında yok edilmesine gelince, herhalde bu devir artık kapanmıştır zannediyoruz. Sahip Ata Camii, Sırçalı Medrese, Alâaddin Camii, Dârülhadis, Karatay Medresesi kısmen muhafaza olunmuş muhteşem portalleri, yarı yıkık minareleri ve çini tezyinat ile süslü mihrapları, kemer ve kubbeleriyle bize, bugün hâlâ, Selçuklu sanatının esas karakterlerini gösterebilecek durumdadır. Konya'da Selçuklu sanatı üzerinde esaslı bir şekilde durmuş yegâne âlim F. Sarre'nin dediği gibi, bu kalan âbideler bugün, "Anadolu Selçuk Devleti'nin ve civarının yüksek kültürü hakkında bir fikir verebilir."⁵ Yine onun bu eserler hakkında umumi hükmü şudur, "Selçuklular her yerde, bilhassa Anadolu sahasında mevcut sanat unsurlarını kullanmak ve tekâmüllerinde devam ettirmekle kendilerine has başlı başına Türk ruhuna uygun eserler yarattılar. Bu hususiyet her şeyden evvel Konya'nın mimarisinde görülür. Kübik inşaat Selçuk mimarisi için karakteristiktir. Çini mozaiklerin tekniğinde bu tezyinat şekli hiçbir yerde tesadüf edilmeyen bir sanat olgunluğuna erişti."⁶ E. Diez de Anadolu'da sanat görüşünün daha ziyade tezyini karakterde olduğuna işaretle, "Orta Asyalı göçebelere yüzlerce senelik dokuma tezyinatının burada monümantal sanata yükseldiğini," tespit ediyor. Fakat İslam sanatındaki palmet tezyinatını da içine alan bu sanat, Konya'da başlıca örneklerini gördüğümüz fevkalade orijinal ve kuvvetli eserler yaratmıştır.⁷

Diğer taraftan bu eşsiz mimari eserler üzerinde veya ayrı olarak, Selçuk tarihi için büyük bir önemi haiz birçok kitabeler mevcuttur. Tarihî kaynak malzemesi olarak çok önemli olan bu kitabelerin küçük bir kısmı toplanıp

4 F. Sarre, *Konia, seldschukische Baudenkmäler*, Berlin.

5 *İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1937, s. 811.

6 Mez. makale, s. 811-813.

7 B. Diez. *Türk San'atı*, İstanbul 1945, s. 75.

yayımlanmıştır.⁸ Fakat bilhassa Sahip Ata Camii'nin avlusunda (H. VI-XII asırlar arasına ait), Alâaddin Camii'nin içinde ve müzede neşredilmemiş birçok mezar kitabeleri bulunmakta ve araştırılmayı beklemektedir. Değerli müze müdürü Zeki Oral Bey bu çeşit kitabeleri toplamakta olduğunu söyleyerek bize şimdiye kadar yaptığı çalışmaları göstermek lütfunda bulundu.

Selçuklular devrinden kalma eski İplikçi Camii, bugün Müzeler Umum Müdürlüğü tarafından güzel bir şekilde onarılmış ve müze eşyasının teşhiri-ne tahsis edilmiş bulunmaktadır. Burada bilhassa Klasik İlk Çağ eserleri yer almıştır. Konya'da Selçuklu ve Karaman devrine ait Şems-i Tebrizî Zaviyesi, Ebu İshak Kazerunî Tekkesi, Şeyh Sadreddin Konevî Camii ve türbesi gibi tarihî ehemmiyeti haiz daha birçok türbe, zaviye ve mescit mevcuttur. Osmanlı devrine ait eserler arasında bilhassa, Osmanlı mimarisinin parlak devrine ait güzel bir örnek olan Sultan Selim Camii, Şerefeddin Camii ve nihayet XIX. asır Osmanlı mimarisinin dikkate değer bir eseri olan Aziziye Camii şehrin hâlâ en mühim mimari zinetlerini teşkil ediyor.

Ertesi gün (27. 9. 1947 tarihinde) otobüsle Beyşehir'e gittik. Beyşehir'e kadar gitmemizin sebebi civarda bulunan önemli bir Hitit eserini görmektir. Filhakika Beyşehir'in takriben 15 kilometre kadar kuzey doğusunda "Eflâton Pınar" diye anılan bir Hitit âbidesinin mevcudiyetini kitaplardan biliyorduk fakat bizzat henüz görmüş değildik.

Büyük bir kısmı itibarıyla yolu olmayan bu yere sâlimen ulaştığımız zaman gördüğümüz manzara hâlâ gözlerimizin önünde duruyor: Eflâton Pınar, emsaline nadir rastlanacak büyük bir kaynaktır. Suları, genişçe bir yer kaplayan fakat yeryüzüne pek çıkmamış, kayalar arasından hemen hemen bir çay teşkil edecek kadar çok ve kuvvetli çıkıyor. Bu hal, öyle görülüyor ki insanları çok eskiden, burada tanrısal kudretlerin tecelli ve tezahür ettiği inancına götürmüştür. Filhakika daha MÖ ikinci binde Hititlerin buraya hususi bir önem verdikleri ve burasını mukaddes bir pınar telakki ettikleri artık anlaşılabilir bulunuyor: Araştırmalar kaynaktan çıkan suların genişçe bir havuz halinde toplandığını, su birikintisinin suni olduğunu ve Hititler tarafından, daha aşağıda bir bent yapılmak suretiyle vücuda getirildiğini göstermiş bulunuyor. Hatta bu havuzun dibinin dahi o zamanlar döşeli olması ihtimalini düşündürecek emareler bile mevcuttur.

Fakat Hititlerin yalnız bu kadarla kalmadıkları da anlaşılıyor. Kaynak sularının teşkil ettiği bu havuz kenarında bir de taştan bir yapı var ki, Eflâton Pınar Hitit Âbidesi diye şöhret bulan eser işte budur. Hitit tekniğinde iyi

8 C. Huart *Konia, ville des derviches tourneurs*, Paris 1897. Hamdizâde Abdülkadir, "Alâaddin Camii-i Şerifi, Karatay Medresesi", *TOEM*, sene 6, s. 524. A. Tevhid, *Konya Müzesi'nde İki Kitabe*, sene 15, s. 225.

yontulmuş büyük taş blokların üst üste konulmasıyla meydana getirildiği görülen bu yapının ne olduğu şimdiye kadar kesin olarak söylenmemiş olmakla beraber umumi vaziyeti, bunun daha ziyade Pınar'a ait mukaddes bir yerin (tapınak) bir parçası olması ihtimalini düşündürebilir. Yapının havuza bakan cihetinde taş bloklar kabartma olarak işlenmiştir. Bu kabartmalarda Hitit pantheonuna ait Tanrı ve Demon tasvirleri görülüyor. Bizim gördüğümüze göre, en altta, belki de yerden çıkan dağ tanrıları olan Demon şeklindeki figürler başları ve kolları üzerinde başka tanrıları, bu tanrılar da yine başları ve kolları üstünde güneş kursları taşıyorlar. Bu tasvir motifleri bize Anadolu'nun ortasında, Hitit Devleti'nin asıl merkez sahasındaki başka eserlerden de malumdur. Tasvir şekilleri ve üslup da onları andırmaktadır. Eser böylece büyük Hitit Devleti zamanına (MÖ ikinci binin ikinci yarısı) ait Anadolu'nun nadir Hitit sanat eserlerinden biri olmaktadır. Ne yazık ki üzerindeki bu resimlerin teşkil ettiği kompozisyonun heyet-i umumiyesi hakkında şimdiye kadar vahdetli bir tefsir ve izah mümkün olamamıştır. Bunun için Hitit vesikalarının, Hitit dinî inançları içine daha derin nüfuz etmemize imkân vermelerini beklemek icab ediyor.⁹

Yalnız şurası muhakkaktır ki en eski atalarımızı bu kaynak dibinde mukaddes bir yer yaptırmaya götüren hisleri insan, uzun yollardan hatta araba içinde bile olsa, buralara gelip de ağızını bu kayalardan fışkıran soğuk sulara vererek birkaç yudum içtiği zaman daha iyi anlayabiliyor. İnsan burada, tanrısal kudretlerin, hayatın başlıca şartı olan su kaynaklarında da tecelli ve tezahür ettiğine inanan bütün eski insanlığın manevi âlemine nüfuz eder gibi oluyor. Bunları kitaplardan okuyarak öğrenmek elbette kabildir fakat bu gözle görüş ve hele bizzat hissediş, muhakkak ki daha derinliğine öğretiyor. Bu oldu mu, tarih bilimsel gezisinin bu manadaki gayesi tahakkuk etmiş demektir.¹⁰

9 Eflâton Pınar'daki Hitit âbidesi hakkında şu eserlere bakınız: Hamilton, *Researches in Asia Minor* II, 350, 351; Perrot et Chipiez, *Histoire de l'Art*, IB, 750 v. S.; Revue Archéologique 3. seri, cilt V, s. 257, 264, Lev. XI ve XII; Haynes, *American Journal of Archeology*, II, Lev. I; Sarre, *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen* XIX, i, s. 44 resim i; Sarre, *Reize in Kleinasien*, Berlin 1896, s. 123 v. s; 123 v. s; Ed. Meyer, *Reich und Kultur der Chetiter*, Berlin, 1914, s. 115, 162, Lev. XIII (Bibliyografya); J. Garlang, *The Hitite Empire* 1929, s. 162 (Bibliyografya); Moortgat, *Die bildende kunst des alten Orients und der Bergvölker* 1932, s. 41, Lev. XV; Bittel-Naumann-Otto, *Yazılıkaya*, s. 68, resim 18; Bossert, *Altanatolien* 1942, s. 24, no: 526-527; Güterbock, *Eski ve Yeni Eti Âbideleri* (Halil Edhem hatıra kitabı, cilt I, 1947) s. 48 vs. resim 1-7.

10 Burada sırası gelmişken şunu söylemekten kendimizi alamayacağız. Anadolu'daki birçok eski âbidelerimiz gibi bunu da tabiat kudretleri tahrip etmektedir. Koskoca blok parçaları yana devrilmiş yatıyor ve toprak içinde büsbütün kaybolmalarını bekliyorlar. Resimler üzerindeki çizgilerin dahi silinip gitmesi yaklaşmıştır. Acaba Ankara Üniversitesi'nin Yazılıkaya'da yaptığı gibi, bunu resimlerinin de hiç olmazsa alçıdan kalıpları alınarak, muhafazası imkânı yok mudur?

Beyşehir, Anadolu Selçuk Devleti'nin inhitatı sırasında Selçuk emirlerinden birinin kurduğu bağımsız bir beyliğin merkezi olmakla da dikkati çeker. El-Ömerî'nin 65 kasaba, 155 köye ve 70 bin süvariye sahip olarak gösterdiği Eşrefoğulları, kısa hükümetleri esnasında (takriben 1288-1327 arasında) Beyşehir'i imar ettiler. O zaman şehrin merkezi, üç tarafı su ile çevrili, müdafaa-sı kolay ufak bir tepe üzerinde (bugünkü "İçeri-şehir") kurulmuştu. Bu tepeyi çeviren Hisar'dan bugün yalnız bir Kale Kapısı kalmıştır. Bu kapı üzerindeki en eski kitabe, hakiki kurucusu sıfatıyla şehre kendi adını, "Süleyman-şehir" adını veren Süleyman bin Eşref'e aittir ve 687 (1288) tarihini taşımaktadır. Bugün Eşrefoğlu Camii denilen ve Selçuk sanatının güzel bir örneği olan cami ile H. 701'de inşa edilmiş olan türbe, aynı Süleyman Bey'e aittir. Tavanı tahta ve destek olarak ağaç payeler kullanılmış olan cami, muhteşem portalinin hususiliği, harikulâde bir sanat eseri olan ve Eşrefoğlu Süleyman'a ait bir kitabeyi muhtevi bulunan ağaç minberiyle Selçuk sanatının mühim eserlerindedir. Çok harap ve bakımsız olan bu bina da resmî ellerin ihtimamını bekliyor. Türbe, konik çatısıyla tipik bir Selçuk eseridir. Bu türbenin yanında H. 969 tarihli bir Osmanlı türbesi vardır. Bu iki türbenin etrafına Selçuk devrine kadar çıkan birçok mezar kitabeleri getirilip bırakılmıştır. Caminin batı kısmında, sütun ve taşlarından istifade edilmek üzere bir kaymakam tarafından yıktırılmış olan medresenin¹¹ bugün yalnız kapısı kalmıştır. Bu bilgisizlik ve şuursuzluk örneği karşısında üzüldürken bir başkasını da anlattılar. Eşrefoğulları'nın vakıf kitapları, cahil bir adamın eline düşerek arabayla Beyşehir Gölü'ne dökülmüş ve bunlardan ancak H. 670 tarihli Süleyman Bey Kütüphanesi'ne vakfedilmiş bir "Keşşaf" ile birkaç eser kurtarılabılmış. Caminin etrafında bugün yalnız harabeleri bulunan Bezzazlar Hanı ile dükkânlar, büyük hamam ve cami üzerindeki kitabeye nazaran Süleyman Bey tarafından camiye vakfedilmiştir. Halihazırda kerpiçten yapılmış birkaç evle âdeta bir köy manzarası arz eden bu iç-şehrin ortasında bu muazzam eserlerin harabeleri büyük bir geçmişin tercümanı olarak duruyorlar (bugün Beyşehir'in nüfusu 3300'dür).¹² Beyşehir'in o zaman, Konya ile çok işlek Antalya ve Alaiye limanları arasında mühim bir iktisadi merkez olduğunu gösteren bir başka şahit de Konya-Beyşehir yolunun ortasındaki büyük iki kervansaraydır. Yolun 200 metre kadar sağında tepeye doğru biri daha yukarıda bulunan iki tipik Selçuk kervansarayı şimdiye kadar göze çarpmamıştır. Dönüşte uğradığımız bu hanları, hava

11 Bkz. Ömer Tekin, Receb Bilginer, *Beyşehir ve Eşref Oğulları*, Eskişehir 1945.

12 Beyşehir kitabeleri, Halil Edhem tarafından kısmen neşredildi: "Anadolu'da İslâmî Kitabeler", *TOEM*, sene V, s. 135 vd. Âli'nin, "Eşrefoğulları Hakkında" adlı makalesini de zikredelim: *TOEM*, sene V, s. 251.

kararmış olduğu için iyice gezemedik. Zamanın ve insanların tahriplerine rağmen nispeten sağlam kalmış bu hanlardan aşağıdakinin iç kapısı üzerinde tam bir kitabe tespit ettik. İçerisi hâlâ köylülerin sürülerine ahır ve duvarları taş ocağı vazifesi gören bu hanların diğer Selçuk yapıları kadar artistik değeri olduğu muhakkaktır. Bizden bir gün sonra Konya Müzesi müdürünün tetkik için bir heyetle buraya gittiğini memnuniyetle öğrendik.

Ertesi gün trenle Karaman'a (Lârende) hareket edildi. Burası, Selçuklu sultanlığının çöküşü devrinde Anadolu beyliklerinin en kuvvetlisi olarak meydana çıkan Karamanoğulları'nın merkezlerinden biriydi. Burada eski Selçuklu eserleri yanında (mesela kitabesine göre II. İzzeddin Keykâvus zamanında H. 645'te yapılmış Sadeddin Bey Mescit ve Medresesi) Karamanlılara ait mühim eserler vardır. Bunlarda umumi olarak Selçuklu sanatıyla Osmanlı sanatı arasındaki intikali sezmek mümkündür. Bu mühim problemin ele alınarak işlenmesinin çok dikkate değer neticeler vereceği kanaatindeyiz. Biz Karaman'da kaldığımız 3 saat içinde bunların ancak belli başlılarını, iç kaleyi, Mader-i Mevlânâ'yı, Nefise Hatun Medrese ve Türbesi, nihayet Yunus Emre Mescit ve Türbesi'ni dolaşabildik. Bu eserler hakkında gerek sanat gerekse tarih bakımından ciddi tetkikler henüz yapılmamıştır.¹³ Şimdi şehrin yanında bir tepelik üzerinde yükselen Karamanlıların iç kalesi oldukça sağlam kalmış Orta Çağ Türk kalelerinin en güzel örneklerinden biridir. Mader-i Mevlânâ Mescit ve Dergâhı, sonradan Osmanlı devrinde yapılan tamir ve ilavelerle aslî hüviyetini kaybetmiştir. Fakat Nefise Hatun Medrese ve Türbesi klasik Selçuk portallerinin ihtişamını taşıyan çok sanatkârâne işlenmiş portalı ve Osmanlı mimarisiyle yakınlıkları dolayısıyla sanat tarihi bakımından önemli bir eserdir. H. 836'da İbrahim Bey tarafından yaptırılmış olan imaret, medrese ve türbe, kezâ Selçuk sanat ananesinin devamını gösteren en mühim eserlerdendir. İmaretin ve medresenin üzerinde bina ve vakıf kitabeleri mevcuttur.¹⁴ Türbede Karamanoğulları'ndan üçü; Kasım, İbrahim ve Alâaddin Beylere ait alçıdan lahitler olup üzerlerinde güzel Selçuk yazısıyla ayrı ayrı kitabeleri vardır.¹⁵

Aynı gün Karaman'dan doğrudan doğruya Kayseri'ye hareket ettik. Trenle büyük Orta Anadolu stepini güneydoğu kenarından dolaştıktan sonra sabaha doğru Kayseri'de idik (29.6.1947). Doğu Anadolu'dan batıya doğru giden büyük yolun başlıca duraklarından ve ilkçağlardan beri Orta Anadolu'nun en mühim iktisadi ve siyasi merkezlerinden biri olan Kayseri, Danişmendlilerden

13 Gaffar Tolaysalgır'ın çıkardığı broşürü: *Karaman (Lârende), Tarihi İncelemeler*, Konya 1944, bu yolda bir adım sayabiliriz. Fakat bu eserde metotsuzluk ve noksanlar vardır.

14 Totaysalgır'ın okuyuşları noksandır.

15 Bk. Halil Edhem, "Karaman Oğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûke", *TOEM*, sene 2-3.

sonra Selçuklu hâkimiyeti altında (herhalde Selçuklu hâkimiyeti en geç H. 589'da yerleşmiştir çünkü en eski Selçuklu kitabesi bu tarihe aittir)¹⁶ en parlak devrine erişti. Burası da Konya, Sivas gibi bir Selçuk merkezi idi. I. Alâaddin Keykubad çoğu zamanını burada geçirirdi. II. Kılınç Arslan, Selçuklu ülkesini oğulları arasında taksim ettiği zaman Kayseri bunlardan Nureddin Sultanşah'ın merkezi olmuştu. Bugün Kayseri ve civarında gördüğümüz yüzü bulan Selçuk eseri bu parlak devrin bize kadar gelmiş izleridir. Moğol istilasından sonra (1243) İlhanî valileri tarafından idare olunan Kayseri, Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Emir Eretna ve oğullarının, sonra Kadı Burhaneddin'in eline geçmiştir. Umumiyetle bu devir, bir kargaşalık devresi olarak görünmektedir. Bu hükümetler zamanında yapılan eserler Selçuklu devriyle mukayese olunamaz. Bundan sonra gelen (Timur istilasından sonra bir aralık Karamanoğulları'nın ve Dulkadiroğulları'nın hâkimiyeti istisna olarak) altı asırlık Osmanlı devresi dahi,¹⁷ sanat eserlerine bakarak Selçuk devri kadar ehemmiyetli görünmüyor. Esasen Osmanlılar İstanbul'u merkez yaptıktan sonra Anadolu'nun yol sistemi değişmiştir. İmparatorluğun merkezini doğu ile en kısa bir şekilde birleştiren Bolu-Tosya-Tokat Caddesi meydana gelmiş ve bu ana-yol orduların sevkinde olduğu kadar bir kervan yolu olarak da büyük ehemmiyet kazanmıştır. Bundan sonra XVI. asra kadar doğuya doğru başlıca yol olan Akşehir-Konya-Kayseri yolu daha az kullanılmaya başlamıştır. Bununla beraber Kayseri ve bölgesinde sanat değerleri Selçuklu eserleri kadar yüksek olmakla beraber, Osmanlılara ait büyük ölçüde cami, köprü, han gibi imar eserlerine rastlamaktayız.

Kayseri'de Selçuk devrine ait belli başlı yapıların kitabeleri merhum Halil Edhem tarafından tarihî açıklamalarla birlikte neşrolunmuştur.¹⁸ Fakat şehirde daha incelenmemiş birçok Selçuk yapıları ve kitabeler vardır (söylenildiğine göre yalnız doksan kadar türbe vardır). Kayseri eşrafından merhum Nazif Efendi'nin hazırlamış olduğu *Mir'ât-ı Kayseri* adlı eserin bir kısmı eski *Erciyes* mecmuasında yayımlanmıştır. Bu satırlar yazıldığı sırada yine bir Kayserili hemşerinin yayımladığı *Kayseri Tarihi* kütüphane vitrinlerinde gözümüze çarptı.¹⁹ Bilhassa Kayseri, Sivas, Ankara gibi birinci derecede ehemmiyetli

16 Halil Edhem, "Kayseriye Şehri, Mebâni-i İslâmiye ve Kitâbeleri, Selçuk Tarihinden Bir Kıt'a", *TOEM*, İstanbul 1334.

17 İbnü'l-Furat'taki bir kayda göre (Beyrut tab'ı 1938, c. IX, s. 266) Kayseri, Yıldırım Bayezid tarafından H. 793 Şevval ayında -1391 Eylül- zapt edilmiştir.

18 Yukarda 15. nota bkz. Burada yayınlanan kitabeler de hepsi tam ve doğru değildir. Merhumun eserinde kendi el yazısıyla yaptığı bazı tashihleri de gördük.

19 Kâzım Erdoğan, *Kayseri Tarihi, Kültür ve Sanat Eserleri*, c. I, Kayseri 1948. Daha önce çıkmış K. Karamete'nin, *Kayseri'sini* de zikrederim.

eski medeniyet merkezlerine dair hazırlanmış esaslı monografiler, Anadolu tarihinin aydınlanmasına pek ziyade yardım edecektir. Bunun için umumi vakayinâmeler yanında bilhassa âbideler, kitabeler, şer'îye sicilleri, vakfiyeler, icabında folklor malzemesi büyük değeri haizdir. Şehir tarihlerini, vakayinâmelerden çıkarılmış kayıtlardan ziyade asıl bu son saydığımız kaynaklar orijinal tetkikler haline getirecektir.

Anadolu Türk âbideleri üzerinde büyük bir eser vücuda getiren A. Gabriel'in, Kayseri ve civarında Selçuk devrine ait mimari eserlere kitabında en büyük yeri ayırması, şüphesiz her şeyden önce bu bölgenin sanat tarihi bakımından ehemmiyetinden ileri gelmiştir.²⁰ Fakat bu kitaba da girmemiş birçok eserler ilmî bir şekilde tespit ve tetkik olunmak üzere büyük gayret ve himmet beklemektedir. Zira bunlar da günden güne kaybolmak tehlikesindedir. Kayseri'de Selçuk eserlerinden bazılarının yakın zamanlarda harap olmuş bulunduğunu biliyoruz.²¹

Kayseri'de ilk günümüz, (Honat) Hwand Hatun Camii, medresesi ve türbesini gezmekle geçti. Halil Edhem'in, "Belki bütün Anadolu'da mevcut âsâr-ı Selçukiyye'nin en nefis ve en mühimlerinden," saydığı²² bu yapı heyeti, I. Alâaddin Keykubad'ın karısı, II. Gıyasüddin Keyhusrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır ve VII. asırdan beri hâlâ Kayseri şehrinin en canlı ve muhteşem zinetini teşkil etmektedir.²³ Hwand Medresesi, Konya'da, Beyşehir'de daha önce misallerini gördüğümüz (Sırçalı Medrese, Nefise Hatun Medresesi) eyvan medreselerinin güzel ve tipik bir örneğini teşkil ediyor. Hwand Camii, derin bir mekânla üstünde ortada bir ışık deliği bulunan tipik Selçuk camilerinden sayılmaktadır.²⁴ Türbeye gelince, stalâktitlerle süslü dört köşe mermer bir kaideye oturmuş olan sekiz köşeli yapı gövdesi yine sekiz köşeli bir ehram çatıyla nihayetleniyor. Kesme taşla örülü sekiz cephesi ve köşelerdeki taş direkler çeşitli zengin rölyef dekorasyonlarla süslenmiştir. Selçuk eserlerindeki karakteristik yani tenazür ve tekrardan ziyade şekil ve dekorasyon çeşitliliği ve zenginliğini burada her cephenin ve her sütunun ayrı bir dekorasyonla süslenmiş olmasıyla bir daha görüyoruz. Mezarlarla çevrili bir avluda bulunduğu için olacak, eser, tahriplerden iyi korunabilmiş, sağlam bir haldedir. Hwand Hatun Türbesi, diğer Selçuk türbeleri yanında harikulâde zarafet ve ahengiyle temayüz ediyor. Sanki mimar, içinde yatan melikelerin ruhlarını taşta canlandırmıştır. İlahi bir mistisizm ile hendesi zekânın, Tanrı'nın

20 A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris, 1931, cilt I, s. 1-100.

21 H. Edhem, s. 1; Gabriel, s. 18.

22 Mez. eser, s. 62.

23 Mimari hususiyetleri için Gabriel, 39-51; kitabeleri için H. Edhem, 63 vd.

24 Diez, mez. eser, s. 66.

mağfiretine sunmak için taşı bu derece hayret edilecek derecede ince ve ahenk-dâr bir eser haline getirebilmiş olmasına insan inanamıyor.

Aynı gün Hwand Hatun Medresesi'nde yerleştirilmiş olan Kayseri Müzesi'ni, değerli Müdürü Halid Doral gezdirdi ve izahlar verdi. Müze, Etiler devrine kadar giden ve birçoğu henüz tetkik konusu olmamış eserleriyle, şüphesiz Türkiye'nin en değerli müzelerindendir. Sonra iç kale²⁵ ile belli başlı Selçuk eserlerinden Hacı Kılıç Camii ve medresesi, Sahabiye Medresesi, Gıyâsiye ve Şifâiye Medreseleri, Döner Künbed, Ulu Camii, Ali Cafer Türbesi, Sırçalı Künbed gezildi. Döner Künbed, Türk çadırının mimariye tatbik edilmiş olduğunu gösteren hususiyetleriyle, hayvan rölyefleri ve tezyinatının zenginliğiyle temayüz etmektedir (tarihi H. 675). Muhteşem portalı ile Sahabiye Medresesi, bugün kitabelerin muhafazasına ayrılmıştır. Burada en eskisi 580 tarihine kadar çıkan tetkik olunmamış mühim kitabeler bulunmaktadır. Birinci sınıf Selçuk şaheserleri arasında bulunan Çifte Medrese veya Şifâiye, Gıyâsiye Medreseleri ise acıklı bir haldedir. Burası evvelce asker koğuşu olarak kullanıldıktan sonra bugün muhacirlere verilmiş, içinde pislik ve moloz tepeler halinde birikmiş, duvarların dibinde ocaklar tütmektedir. Bir şehre, bir millete şeref olan bu muhteşem âbidenin harap duvarları altına sığınmış sefalet ve ihmâl ne acı bir istihza!

Gezdiğimiz türbeler içinde, şehrin biraz kenarında kalan Sırçalı Künbed tamamıyla hususi bir karakterde olup sade hatları içinde ulvi bir tesir yaratmaktadır. Nihayet Koca Mimar Sinan'ın Kurşunlu Camii, Osmanlı mimarisinin kudretli ve vakur ifadesiyle Kayseri'nin en mühim âbidelerinden biri olarak şehrin ortasında yükselmektedir.

Ertesi gün Kayseri-Sivas yolu üzerinde 50 km kadar uzakta Sultan Hanı'na gittik. Yolda IV. Murad'ın yaptırdığı söylenen küçük fakat mimarî bakımından dikkate değer bir cami harabesi yanından geçtik. Sivas-Kayseri arasında kervanlar için ikinci konağı teşkil eden Sultan Hanı, Orta Anadolu'da Selçuk Devleti'nin servet ve haşmetinin en parlak şahitleri olan büyük kervansarayların dikkate değer örneklerinden biridir.²⁶ Biz kısa seyahat müddeti içinde bunların Orta Anadolu büyük ticaret yolları üzerindeki diğer büyük örneklerini (Konya-Aksaray yolu üzerindeki Büyük Sultan Hanı (T. 1229), Zazadın Hanı (T. 1235), Kayseri-Elbistan arasında Karatay Hanı ve daha başkaları) gezmek fırsatını bulamamıştık. Selçuklu dinî eserlerinde görülen sanat endişesinin, bu sivil yapıda aynı titizlikle hâkim olduğunu görüyoruz. Muhteşem portalı, bir

25 Bkz. H. Edhem, s. 41-62; Gabriel, s. 19-30.

26 Umumiyetle Selçuklu kervansarayları hakkında bkz. Dr. Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, sayı: 39. Sultan hanı hakkında A. Gabriel, mez. eser, s. 93-98.

sanat incisi olan mescidi, kapalı kısmın ortasında yüksek sivri kemerlerin yarattığı azamet, yapının üstünde bir taç gibi yükselen kubbe kısım ve bütün yapıyı ahenkli bir vahdete eriştiren hatlardaki uygunluk bizi bir şaheserin hayranlığı içinde bıraktı. Onun bir Süleymaniye, bir Selimiye kadar benimsenmemesine ve iftihar vesilesi olmamasına şaşıyoruz. Sultan Hanı üzerinde şimdiye kadar herhangi bir kitabe tespit olunamamıştır.²⁷ Biz kervansarayın etrafını dolaşırken tesadüf eseri sol köşedeki kulenin orta menşuru üzerinde 3 metre kadar yüksekte yarısı kırık bir kitabe gördük. Burada ancak "...İsı JF" ibaresi kalmıştır ki, kervansarayın mimarını gösterdiğine şüphe yoktur. Adının ilk Harfleri "Bada..." ile başlayan bu Selçuk mimarını meydana çıkarmakla, kervansarayın inşa tarihini de daha sarîh olarak tayin etmek mümkün olacaktır. Kezâ kervansarayın önündeki köy mezarlığında bir mezar üzerine alınıp konmuş mermer bir Selçuk lahidi bulduk. Bu lahidin üzerindeki kitabeye göre, Selçuk ricalinden birine ait olduğu anlaşılıyor. Bizimle beraber bulunan Müze Müdürü Sayın Halil Doral bunu kervansarayda emin bir yere naklettirmeyi üzerine aldı.

1.7.1947'de otobüsle, Kayseri'nin kazası Ürgüp civarındaki Göreme'de mağara-kilise ve hücreleri görmeye gittik. Burası tuf arazinin meydana getirdiği garip tabiat şekilleriyle insanın üzerinde cidden esrarengiz bir tesir bırakıyor. Hücreler, derin bir vadinin içinde oyulması kolay olan kayaların içine açılmıştır. Bunlardan yüksekte olan bazılarına ancak kaya içinde baca gibi oyulmuş deliklerden çıkılmaktadır. Keşişlere mahsus ufak hücrelerden başka oldukça büyük kiliseler meydana getirilmiştir. Bu nevi kaya-kilise ve hücrelerinden Ürgüp'ün muhtelif bölgelerinde yüzlerce vardır. Bizim gittiğimiz yer, Tokalı Kilise'nin bulunduğu vadiydi. Bu kiliselerin büyük araştırmacı G. de Jéraphanion'a göre,²⁸ bu kaya meskenlerinin mevcudiyeti şüphesiz eski çağlara kadar çıkıyor fakat bunları Hristiyanlıktan önceki devirlere ait mabetlerin devamı saymak yanlıştır. Kaya içinde oyulmuş bu mağaralar, muhtelif devirlerde yeni kazmalarla değiştirilmiş, yeni ihtiyaçlara uydurulmuştur. VI. ve VII. asırdan itibaren Korama'da (Göreme) suni mağaralar kazılmış olduğunu eski kaynaklar gösteriyor. Kilise ve manastırların kuruluşu tarihine ait elimizde sarîh hiçbir delil yoktur. Bunlardan bazılarına, Kayseri piskoposu Saint Basile devrine, IV. asra kadar çıkarmak mümkündür. İlk devirde bu kiliselerin inşasında eski Suriye mimarisi tesirini gösteriyor. Bu karakter dış dekorlarda kalmıştır. Arap istilasından sonra bu sakin gelişme devresi kapanıyor. Bizanslılar IX. asırda karşı taarruza geçtikten sonra bu bölgede yeni bir gelişme

27 "le monument ne renferme sucune inscription historique", Gabriel, s. 98.

28 G. de Jéraphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin, les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1925-1942, II cilt (2 kısım), III. Albüm.

görülüyor. Resimlerin ve kitabelerin mühim bir kısmı bu devre aittir. Tokalı Kilise'deki yeni resimler X. asır ikinci yarısında yapılmıştır. Bunlar umumiyetle "Iconoclasme" devrinin eserleridir. Bu iç dekorların ikinci kategorisi XI. asır ortalarına, yani Selçuk istilasından az önceye aittir. Selçuk devrinde bu manastır ve kiliseler hayatlarını devam ettiriyorlar. Hatta XIII. asırda kitabelerde ithaflar, İznik imparatorlarına yapılıyor. Bu manastırlardaki ruhban, varlıklarını Osmanlı devrinde de XIX. asra kadar saklıyorlar (Bilhassa Sinassos-Sinson'da). Ürgüp'ten dönerken Kayseri kazalarından biri olan İncesu'da şimdi askerî depo olarak kullanılan büyük bir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu kervansarayı gezdik. Osmanlı sivil mimarisinin şüphesiz en mühim eserlerinden biri olan bu büyük han, sanat değeri itibarıyla Selçuk kervansaraylarının seviyesinde değildir fakat yanındaki cami, medrese ve hamamıyla o zaman işlek olan bu yol üzerinde büyük bir ihtiyaca cevap vermektedir ve İncesu kasabasının kurulmasına başlıca âmil oldu.

Ertesi gün Kayseri şehrine hususi bir karakter veren Erciyes eteklerinde çepçevre sıralanmış bağlarda bir gezinti yapıldı.²⁹ Kafile 2 Temmuz'da Ankara'ya doğru hareket etti (yalnız Halil İnalçık Kayseri'de tetkiklerine devam için birkaç gün daha kaldı). Kayseri'de biri umumi, biri hususi iki mühim kütüphane vardır. Bize bazı eserlerini göstermek lütfunda bulunan Kayseri Ziraat Bankası Müdürü Sayın Fahri Bilge'nin şahsi gayretiyle meydana getirdiği hususi kütüphanesi nadir ve değerli el yazmalarını ihtiva etmektedir. Ulu Camii'nin yanında Raşid Efendi Kütüphanesi ise, Osmanlı Reisülküttabı Raşid Efendi³⁰ tarafından H. 1211'de (1796) vakıf suretiyle tesis olunmuştur. Kitaplar üzerindeki muhtelif mühürlere göre, burada Raşid Efendi'nin hayatı boyunca, beğlikçi, reisülküttab, tersane emini, divân-ı hümayûn kâtibi iken topladığı 933 adet yazma eser bulunuyor. Bunlar umumiyetle, güzel ciltli, itinayla yazılmış, birçoğu tezhipli kıymetli nüshalardır.

29 Bu bağlarla şehir arasındaki münasebetlerin beşeri coğrafya bakımından önemi hakkında bkz. Reşad İzbirak, "Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişmesinde Bağcılığın Etkileri", *D T C Fakültesi Dergisi*, cilt V, sayı: 4, s. 401-418.

30 Kütüphane fihristinin başında, Raşid'in Arapça olarak terceme-i hali yazılıdır. Burada onun, Kayseri'nin İspidin köyünden sipahi Cafer Fevzi adında birinin oğlu olarak 1167'de dünyaya geldiği, Kayseri'den İstanbul'a giderek devlet hizmetine girdiği, tedricen il kisedarı, beğlikçi, il beğlikçi, mektupçu, nihayet 1202'de reisülküttap olduğu, sonra çavuşbaşı, ikinci defa reisülküttap, tersane emini ve üçüncü defa reisülküttap olduğu, 1212'de vefat ettiği kaydediliyor. Mezarının Sultan Bayezid Camii mezarlığında olduğu ilave ediliyor. Kütüphane 1211'de 25.000 kuruş sarfıyla yapılmıştır. İlk hafız-ı kütübü Kayseri'nin meşhur ulemasından eş-Şeyh Mehmed Salih Efendi'dir. Raşid Efendi'nin biyografisi hakkında şu eserlere bakılabilir. *Cevdet Tarihi*, Mehmed Süreyya; *Sicil-i Osmanî*, II, s. 351 ve *Sefinetü'r-Rüesâ*.

Kayseri'ye gelmişken Anadolu'da en eski Türk âbidelerinden olan Melik Gâzi Türbesi'ni de gezmeden dönmek istemedik. Pınarbaşı kazasında eskiden beri mühim bir ziyaret yeri olan Melik Gâzi Türbesi'ne, her vasitanın tırmanamadığı sarp bir yoldan, Türkmen köyleri arasından geçilerek çıkılıyor. Sırlı tuğlaların tezyini bir şekilde bağlanmasıyla meydana getirilmiş olan bu türbe, rölyeflerle süslü kesme taş örtülü Selçuk türbelerinden farklı bir tip teşkil etmektedir ve şüphesiz Anadolu'da bu tarzın en muazzam örneklerinden biridir (yüksekliği 12 metre). Melik Gâzi Türbesi'nin mühim bir hususiyeti, mezar olan alt kısmında mumyaların bugüne kadar muhafaza edilebilmiş olmasıdır. Köy muhtarının delaletiyle bu mahzen kısmına girerek tahta tabutlarda pamuk içinde muhafaza olunan Melik Gâzi'ye atfolunan mumyayı gördük. Ceset, ortadan uzun birisine aitti. Eli karnının üzerine konmuştu. Anadolu'nun ilk fatihlerinden birine ait bir cesetle karşı karşıya bulunduğum bu anın heyecanını hiçbir zaman unutamayacağım. Melik Gâzi'nin tabutu kenarda daha yüksekçe bir yerde durmakta, aşağıda haremlerine ait olduğu söylenen tabutlar bulunmaktadır. Fakat mahzenin iki tarafında küçük pencereleler açık olduğundan mumyalar her türlü havai tesirlere maruzdur. Melik Gâzi Türbesi'nin civarında kitabeleri olan daha bazı eserler vardır.³¹ Melik Gâzi'ye ait türbe üzerinde, Danişmendlilerden hangi Melik Gâzi'ye ait olduğunu gösteren bir kitabe yoktur. Ancak buradaki kitabelerin hepsi de Halil Edhem Bey tarafından çözülememiştir.

Bu kısa seyahat içinde, Orta Anadolu'da tetkik olunacak pek çok mühim tarihî malzeme bulunduğunu tespit ettik. Edindiğimiz genel intiba, bu bölgede bugüne kadar ayakta kalmış en yüksek medeniyet eserlerinin Selçuklulara ait olduğudur. A. Gabriel'in dediği gibi,³² "Selçuklu devri Bizans'tan sonra Anadolu şehirleri için bir imar devri olmuştur... Medreselerle bîmarhaneler, kervansaraylar, köprüler ve kale harabeleri çok yüksek seviyede sosyal, ekonomik bir hayatın mevcut olduğunu ispat eden tarihî âbidelerdir."

31 Melik Gâzi Türbesi ve etrafındaki eserlerdeki kitabeler Halil Edhem tarafından incelenmiştir: *TOEM*, cüz 32, 1331, s. 449-467.

32 II. Tarih Kongresi, s. 439.